

פתרון הבחינה

היסטוריה

חורף תש"פ, 2020, שאלון: 22281

מוגש ע"י אורלי חזקיהו, מורה להיסטוריה בבית הספר לבגרות של יואל גבע

הערות:

1. התשובות המוצגות כאן הן בגדר הצעה לפתרון השאלון.
2. תיתכנה תשובות נוספות, שאינן מוזכרות כאן, לחלק מהשאלות.
3. חלק מהתשובות הן בנקודות בלבד, על הנבחן לפרט את הדברים.

שים לב! מן השאלות שתענה עליהן, לפחות שתי שאלות חייבות לכלול קטע מקור

פרק ראשון

בפרק זה על הנבחן לענות על שאלה אחת בנושא שלמד: **בית שני** (שאלות 1-3) **אן ערים וקהילות בימי**

הביניים: בגדד (שאלות 4-6) **אן פראג** (שאלות 7-9)

ממדינת מקדש לעם הספר – בית שני

הנבחנים נדרשו לענות על אחת מהשאלות 1-3

שאלה 1- מקור – השלטון הרומי ושלטון הורדוס

סעיף א'

הבדל אחד בין השלטון הרומי העקיף ובין השלטון הרומי הישיר הוא זהות השליט. בשלטון העקיף שלט על האזור מלך מקומי, מתוך העם. בשלטון הישיר שלט על האזור נציב חיצוני, נוכרי. דפוס השלטון העקיף שירת את האינטרסים של רומא מהסיבות הבאות:

1. ניצול קרבת המנהיג לעם על מנת למנוע חיכוך עם האוכלוסייה המקומית בגביית מיסים ושמירה על הסדר הציבורי – מנהיג מקומי מדבר בשפת העם, נוהג ע"פ מנהגיו, נותן לציבור תחושה שהוא מייצג אותם מול השלטון ותחושה שהשלטון מעביר מסר של רצון טוב במינוי אדם מתוך העם עצמו.
2. שליט מקומי יקל על הטמעת והפצת התרבות ההלניסטית – קיסרי רומא שאפו להטמיע את תרבותם וליצור אימפריה עם כמה שפחות גיוון תרבותי. הם לא הבינו את הגישה היהודית – דתית בנושאים רבים (אמונה באל אחד, שמירת שבת וכשרות, ברית מילה ועוד) ולכן ביקשו "למתן" את היהדות וליצור מגמת "התייוונות". הטמעת התרבות תהיה יעילה יותר בעזרת שליט מקומי שישמש דוגמה אישית ויפעל מול האוכלוסייה המקומית בתחום.
3. שליט מקומי יהיה נאמן כי הוא תלוי לחלוטין בשלטון – מאחר והוא ממונה על ידי השלטון ותלוי בחסדיו, ובידי השלטון היכולת לקחת ממנו את השלטון, סברו הרומאים כי הם משיגים שליט נאמן בכל תנאי ומצב.

סעיף ב'

יוסף בן מתתיהו מסביר את מעשיו המנוגדים של הורדוס בכך שנבעו מאהבתו המופרזת לכבוד ולחנופה: "שכן מאחר שהיה אוהב כבוד ונכנע במידה מופרזת ליצר זה [...] רצונו להיות הנערץ היחיד [...] רצה שיחניפו גם לו"

שניים מהמעשים של הורדוס המשקפים את אהבתו לכבוד ולחנופה ורצונו להיות שליט יחיד:

חיסול שרידי החשמונאים

הורדוס השקיע מאמצים שיטתיים במטרה להכחיד את בית חשמונאי, שהצטייר בעיניו כגורם מתחרה על השלטון. הוא מינה אחד ממקורביו לכוהן גדול. המינוי עורר את התנגדותה של אלכסנדרה בת הורקנוס, אם מרים החשמונאית שהייתה אשתו של הורדוס (כלומר החמות של הורדוס). היא רצתה שבנה, אריסטובלוס יקבל את משרת הכוהן הגדול, בזכות מוצאו מבית חשמונאי. לשם כך, היא הפעילה את קשריה עם שליטי רומא. הורדוס נרתע, פיטר את מקורבו ומינה במקומו את אריסטובלוס החשמונאי. למרות זאת, הוא לא השלים עם המינוי. הוא התמלא קנאה על רגשות החיבה להן זכה אריסטובלוס מהעם. על כן, החליט להתנקש בחייו. היה זה בשעה שהורדוס אירח אותו בארמונו ביריחו. על פי פקודתו, אנשיו הטביעו את אריסטובלוס בבריכה. הורדוס העמיד פנים שקרה לו אסון כבד. אך אלכסנדרה ומרים החשמונאית ראו בו אשם. השנאה של הורדוס לצאצאי החשמונאים לא נחלשה. ב-31 לפנה"ס אחרי שהתחלף הקיסר הרומי, הורדוס הוציא להורג את הורקנוס, סבה של אשתו, מחשש שהקיסר החדש יעדיף אותו על פניו (שימש כמלך לפי הורדוס). עם כל הצלחותיו עם הרומים, הורדוס הוסיף לפחד מפני צילם של החשמונאים. פחד זה גרם לכך, שהוציא להורג גם את מרים אשתו ואת אלכסנדרה אמה. יתר על כן, משנת 12 לפנה"ס נתגלעו סכסוכים בבית הורדוס מחמת התחרות בין בניה של מרים החשמונאית ובין בני נשותיו האחרות. הורדוס הביא למשפט לפני הקיסר את בניה של מרים (בניו שלו), בחשד לחוסר נאמנות. הבנים הועמדו למשפט, והוצאו להורג בסבסטי.

חיסול האצולה ביהודה

מלכות הורדוס חוללה מהפכה חברתית. היא הביאה להתמוטטות סדרי החברה כפי שנתגבשו בתקופה החשמונאית. הורדוס הוציא להורג 45 מעשירי ירושלים אשר תמכו במתחריו מבית חשמונאי. התוצאה, האצולה הירושלמית שהייתה מקורבת לחשמונאים איבדה את מעמדה. במקומם צמחה אליטה חדשה. אלה היו יהודים שבאו מאזורי הספר: מאדום, מהגליל ומהגולה ההלניסטית והבבלית. כולם היו שותפים למדיניות של הורדוס שדגלה בשיתוף פעולה עם המשטר הרומי על מנת לשמור על האינטרסים הכלכליים והחברתיים שלהם. למשפחות הללו, הורדוס העניק אדמות ומשרות, וכך הוא הבטיח את נאמנותן אליו.

שאלה 2- הממלכה החשמונאית

סעיף א'

שינוי טריטוריאלי שחל בממלכה החשמונאית –

אלכסנדר ינאי היה גדול הכובשים החשמונאים. הוא יצא למסעות כיבושים מעבר לגבולות המדינה היהודית, כנגד מדינות סמוכות ששלטו על צמתי דרכים ועל נקודות המסחר המרכזיות. מלחמותיו של ינאי עם הנבטים ניטשו בעיקר על השלטון בדרכי המסחר הבין-לאומי ממדבריות ערב לארץ ישראל. הוא כבש ערים הלניסטיות בעבר הירדן המזרחי ואת כל ערי החוף ההלניסטיות בא"י, חוץ מעכו ואשקלון. כך הפך החלק המערבי של ארץ ישראל כולו לחלק מהמדינה החשמונאית. בימיו הגיעה מדינת החשמונאים לשיא התפשטותה

הטריטוריאלי. הרחבת גבולותיה הובילה לשיפור ניכר בתחושת הביטחון של תושבי הארץ היהודיים, שכן אויביה של יהודה הורחקו ממנה.

סיבה אחת לשינוי הטריטוריאלי – סיבה כלכלית - הכיבושים אפשרו ליהודה לחלוש על דרכי המסחר החשובות ועל ערי החוף המרכזיות.

שינוי דמוגרפי שחל בממלכה החשמונאית –

מדינת החשמונאים צמחה מתוך הרצון להקים מדינה יהודית עצמאית, מטוהרת מפולחנים של עבודת אלילים. לכן נלחמו החשמונאים גם בנוכרים שישבו בארץ (ולא רק בשלטון ההלניסטי) במטרה לקבוע את אופייה היהודי של הארץ.

בתחילה גירשו הכובשים החשמונאים את הנוכרים משטחים אלה והרסו את מקדשיהם, אבל החל משלטונו של יוחנן שינו את המדיניות, כפו בכוח גיור על העמים בשטחים שכבשו, וצירפו אותם אל העם היהודי. הגיור לא היה רק פעולה דתית אלא גם לאומית שכן, דת ולאום בעולם הקדום היו במידה רבה משולבים זה בזה. ככל שלעם הנכבש הייתה זהות לאומית חזקה כך הוא התנגד יותר לסיפוח- וככל שהייתה לו זהות לאומית רופפת, כך הוא קיבל עליו את הלאומיות היהודית בקלות רבה יותר. תהליך הגיור כולו הושלם תוך שני דורות. תחת שלטון יוחנן - בניגוד לשמעון ויונתן, יוחנן לא גירש נוכרים (לא יהודים), אלא גייר אותם. הוא אפילו גייר את האדומים שהתורה אוסרת לגייר, וכן גייר עמים שמיים שכבש (עמים הקרובים בגזע ובשפה ליהודים). זו הייתה דרכו להגדיל את אוכלוסיית הממלכה. המסרבים להתגייר גורשו כמו באדוריים ובמרשה שבעבר הירדן.

סעיף ב'

המניעים של השליטים החשמונאים לאמץ את התרבות ההלניסטית היו פוליטיים - החשמונאים לא שינו את הדת ולא ויתרו על המטרות הלאומיות. הם השתמשו בכלים הלניסטיים כדי להגשים מטרות יהודיות. נכון שאריסטובולוס וינאי חיקו את מנהגי החברה ההלניסטית, אבל היה זה חיקוי חיצוני ולא התנכרות לדת. המלכים החשמונאים שאימצו את ההלניזם לא ראו בכך סתירה – היהדות הייתה עבורם כוח פנימי ויציב בעוד ההלניזם נתפס ככוח חיצוני המשרת מטרה. התרבות ההלניסטית הייתה התרבות השלטת בעולם והמלכים החשמונאים רצו להשתלב בה ובאמצעותה להגדיל את כוחם. דוגמה אחת לתופעת אימוץ התרבות ההלניסטית - יוחנן הורקנוס היה בעל ברית של רומא, והושפע מאד מהתרבות ההלניסטית. הוא הראשון שהוסיף שם הלניסטי לשמו, וציווה להוריש את תפקידו לאחר מותו לאשת בנו בדומה למקובל בחצרות הלניסטיות. בנוסף לכך הוא הראשון שהעסיק צבא שכירים בדומה למה שמקובל בחצרות של שליטים הלניסטים.

שאלה 3- "המרד הגדול", "בין ייאוש לבנייה"

סעיף א'

שני גורמים למרד הגדול –

מתח בין יהודים ובין נוכרים בארץ ישראל

תחת שלטון הנציבים, התחזק מעמד הנוכרים בארץ. הם זכו לאהדה והנציבים העדיפו אותם על פני היהודים. באמצעות ההעדפה חיזקו הנציבים את נאמנות הנוכרים לשלטונם. דוגמאות ליחסים בין הקבוצות:

1) בקיסריה פרצו מהומות בין יהודים לנוכרים סביב שאלת מעמדה של העיר – האם היא עיר יהודית. הנציג והקיסר תמכו בעמדת הנוכרים ואלו ביצעו טבח נוראי ביהודים ורצחו כעשרים אלף יהודים. ללא תגובת הנציבים התפשטו המהומות לערים נוספות.

2) עם מותו של אגריפס ה-1 שמלך ביהודה 3 שנים, חגגו הנוכרים בעוד היהודים התאבלו. לאור זאת חשו יהודים רבים כי השלטון מתנכל להם ופוגע בהם ללא כל סיבה. זו הייתה אחת הסיבות ליציאה למרד.

מצוקה כלכלית

השלטון הרומאי הטיל מיסים כבדים. הטלת המיסים עוררה התנגדות כלכלית וכללית כי היא סמלה את השעבוד ואת אובדן החירות של יהודה. למיסים נוספו מעשי עושק של הנציבים שניצלו את שלטונם כדי להתעשר. בגלל המיסים התגבר המאבק בין המעמדות בחברה היהודית. האיכרים התרוששו, אבדו את הקרקעות ועברו לגור בעיר כפועלים. בעיר עצמה הייתה אבטלה והם לא מצאו עבודה. לעומתם המשפחות הנכבדות שיתפו פעולה עם הרומאים ולכן במקביל להתעשרותם, נחלש מעמדם בעיני העם והם לא יכלו לרסן את העם בשעת הצורך.

רבים חשו כי השלטון מעמיס עליהם עול לא מוצדק, וגורם לפילוג בחברה היהודית, ולכן בחרו לצאת במרד. * ניתן להציג גם את התסיסה המשיחית.

סעיף ב'

שם הפרק "בין בנייה לייאוש: מירושלים ליבנה" נבחר מאחר והוא משקף את התהליך שעברה החברה היהודית באותה תקופה – מעבר מחברה דתית שחיה סביב המקדש בירושלים, שעם חורבנו ע"י הרומאים נכנסה החברה היהודית לייאוש גדול ואבל כבד, לחברה דתית המסוגלת להתקיים גם ללא מקדש, ונבנית מחדש סביב המרכז החדש ביבנה.

שתי עובדות היסטוריות לביסוס התשובה:

1. כינון הנשיאות ובית הדין הגדול כמוסדות מרכזיים של העם היהודי
 - יבנה הפכה למרכז רוחני של יהודי א"י והתפוצות כתחליף לבית המקדש בירושלים. הוקמו בה מחדש הנשיאות והסנהדרין שחזרה לתפקד גם כבית דין. בית הדין הגדול ביבנה פיקח על בתי הדין המקומיים ועל הסמכתם של חכמים ודיינים.
 - ביבנה הוקם בית-מדרש שאליו הצטרפו חכמים מכל רחבי הארץ. בית-המדרש הפך למקום שבו לומדים תורה, ולבית דין שפוסק הלכות ומתקן תקנות.
 - בכך נמצאה דרך חלופית להבטחת החיים היהודים בהיעדר המקדש – המשך דיון, פסיקה ותיקון תקנות והלכות המתאימות את המצוות לחיי היום יום המשתנים.
2. קביעת דרכי כפרת עוונות ופולחן כחלופה להקרבת הקורבנות

- "העבודה שלב" הוצגה כאלטרנטיבה "לעבודת הקרבנות". אלו הן פעולות שיכול לעשות כל אדם יהודי, בכל מקום, ללא צורך בבית מקדש.
- גמילות חסדים כמצווה שבאה ככפרת עוונות, במקום קרבן חטאת וכסגולה לחיים ארוכים.

פרק שני

לאומיות וציונות

הנבחרים נדרשו לענות על אחת מהשאלות 10-13

שאלה 10- מקור – התפתחות היישוב היהודי בארץ ישראל בשנים 1882-1914 סעיף א'

— עמדתו של מחבר המאמר בנוגע לסיוע של הברון רוטשילד למפעל ההתיישבות בארץ ישראל היא חיובית מאוד – לדעתו הברון הציל את המושבות, וללא התערבותו וסיועו מפעל ההתיישבות כולו לא היה מגיע להישגיו הנוכחיים.

הסיוע של הברון - לאור מצוקה קשה, פנו האיכרים בחלק מהמושבות בארץ לברון רוטשילד, בבקשת סיוע. בשנים 1882-1900 לקח הברון את המושבות תחת חסותו. הוא כונה "הנדיב הידוע" כיוון שתחילה דרש להישאר בעילום שם.
השיטה –

- 1) רוטשילד שלח לארץ פקידים צרפתיים, מומחים לחקלאות, שנטלו לידיהם את ניהול המושבות. הם קבעו מה יגדלו ומתי וע"י מי.
- 2) האיכרים הפכו להיות מנהלי עבודה שנשלטו ע"י החלטות הפקידים. הם הפכו למקבלי משכורת מהברון.
- 3) רוטשילד הזרים הון רב כדי להבריא את המושבות ע"י גידול גפנים, הקמת יקבים ומתן תמיכה כספית נדיבה לכל מתיישב.
- 4) הברון דאג להקמת מוסדות דת, חינוך ובריאות במושבות.
גם מושבות שבחרו להישאר "עצמאיות" נעזרו בסיוע הברון באופן ישיר או עקיף.

עובדות היסטוריות מן המאמר

1. "[...] הברון השקיע יותר מפי עשרים מכל הסכומים...לולא התערבותו המיידית אין ספק שהניסיון לחדש את היישוב החקלאי ... היה נידון לכישלון. [...] לא הייתה הופכת לממש...לולא פעילותו הנמרצת של הברון."
2. "חדרה נושעה ממגפת הקדחת [...] מפעל שמומן כולו על ידי הברון. גורלה של רחובות [...] ביסוסה הכלכלי נבע [...] מן היקב של הברון בראשון לציון..."

— עובדה היסטורית אחת המנוגדת לעמדת מחבר המאמר – נשענת על הביקורת שיצרה תמיכת הברון באמצעות שיטת החסות.

- פקידי הברון נהגו בזלזול ובהתנשאות במתיישבים, והיחסים בין בני המושבות לברון התערערו, לעיתים עד כדי פריצות מרידות מקומיות.
- מספר רב מדי של פקידים ופיתוח ענפי יין ומשי חסרי הביקוש בארץ ובחו"ל, גרמו לחוסר יעילות כלכלית בניהול המושבות.

○ המתיישבים היהודיים, שהגיעו מלכתחילה לארץ כדי לעבוד עבודה יצרנית עצמאית, מצאו עצמם מקבלים קצבה חודשית ונמנעים בעצמם מן העבודה הקשה (מכאן הביטוי: "לחיות על חשבון הברון"). את העבודה החקלאית ביצעו בפועל הערבים והיהודים הפכו למשגיחים. מהר מאוד הם חשו שאינם מגשימים את החלום לשמו עלו – עצמאות ושיפור מצבם. לאחר מספר שנים בהן פעלה השיטה, מרדו בה האיכרים. הברון הבין כי הוא גוזל מהם את עצמאותם שלשמה הקימו את צורת ההתיישבות החדשה. הוא ביטל את שיטת החסות והחל להזרים את תרומתו לקרן בשם יק"א, ממנה יכלו האיכרים לקבל הלוואות ע"פ צורכיהם.

סעיף ב'

פעולות של אליעזר בן יהודה לביסוס השפה העברית

בן-יהודה הקדיש את חייו למפעל החייאת השפה העברית, והקים את הבית העברי הראשון בעולם – כל השיחות בו התנהלו בעברית. בנו, איתמר, היה הילד הראשון בא"י ששפת אמו – עברית (למרות שאמו דיברה רוסית...). הוא ייסד את עיתון "הצב"י, בשפה העברית, בו פרסם רעיונותיו. בן-יהודה ייסד את "ועד הלשון העברי" (לימים, האקדמיה ללשון העברית), וחיבר מילון של השפה העברית. הוא חידש מילים רבות כדי להפוך את העברית לשפה מדוברת. למרות היעדר מורים, חומרי לימוד, ואף מילים בעברית, החינוך הפך לסמל של מאבק למען התרבות והשפה העברית. בשנת 1890 הוקם ביפו בית הספר היסודי הראשון ששפת ההוראה בו הייתה עברית. פעולות אליעזר בן יהודה סייעו לטיפוח הלאומיות היהודית בכך שלשפה לאומית יש כוח לגבש ולאחד אנשים ולייחד אותם מאחרים. השפה הלאומית היא אמצעי מאחד אך היא גם מקור לגאווה ומאפשרת לכל עם להחיות את עברו ולספר עליו באופן המיוחד רק לו.

שאלה 11- מקור - השפעת הלאומיות, הצהרת בלפור

סעיף א'

שני שינויים שיצרה הלאומיות המודרנית בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 במפה המדינית של אירופה

- א. האימפריות הגדולות התפרקו – האימפריה העות'מאנית, האימפריה הרוסית, האימפריה האוסטרו-הונגרית לאור מאבק של תנועות לאומיות שחתרו תחתן ופירקו אותן.
- ב. במקומן החלו לקום מדינות לאום חדשות – למשל, איטליה וגרמניה שאוחדו, קמו מחדש פולין, הונגריה, צ'כוסלובקיה.

שינוי אחד שיצרה הלאומיות בחברה באירופה באותה תקופה

התגבשו מסגרות חברתיות-פוליטיות (התנועות הלאומיות) שטיפחו וחיזקו את מאפייני הלאומיות ויצרו תרבות לאומית חדשה. החל שינוי חברתי - התנועות הלאומיות נאבקו להעברת הכוח לידי העם וליצירת מסגרת מדינית עצמאית לבני אותו לאום. בתי המלוכה הלכו ונעלמו או נחלשו באופן משמעותי ובמקומם עלה משטר דמוקרטי. זכויות האדם והאזרח הפכו לרווחות יותר ותהליך החילון הוביל לחברה שערכיה הולכים ומשתנים. עיסוקים מקצועיים השתנו – מספר העירוניים הלך וגדל במקום החקלאים, ורובם היה עובדי מפעלים, בצד צמיחת המקצועות החופשיים.

סעיף ב'

תגובת דוד בן גוריון להצהרת בלפור מתייחסת לקביעה הבריטית בהצהרה כי הם רואים "בעין יפה ייסוד בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל ותעשה מיטב מאמציה להקל על הגשמת מטרה זו". ההצהרה עוררה עם

פרסומה התלהבות ושימחה גדולה בתנועה הציונית וברחבי העם היהודי "הפלא הגדול קם ויהי". למרות הערפול ומגבלותיה, התקבלה ההצהרה כהישג אדיר, אבן פינה בתולדות הציונות שפתח אפשרויות חדשות. התנועה הציונית תראה בהצהרה מסמך היסטורי חשוב, הצירטר לו חיכו מאז הקמת התנועה. תגובת הוועד הפועל הערבי להצהרת בלפור מתייחסת לאחד התנאים בהצהרה "שלא יעשה דבר, העלול לפגוע בזכויות האזרחיות או הדתיות של עדות לא יהודיות, הקיימות בארץ ישראל". באמירתו "מדיניות הכרזת בלפור היא מוות לאומה הערבית" מתכוון הוועד לכך שהצהרה כופרת בקיומה של קבוצה לאומית נוספת בארץ – אין הנחייה להימנע מפגיעה בזכויות לאומיות, אלא רק בזכויות האזרחיות או הדתיות. מעבר לכך ראו הערבים בהצהרה סתירה להבטחה של בריטניה שנמסרה להם במכתבי חוסיין-מקמהון וחששו למעמדם באזור, אם תוגשם ההצהרה.

הערבים ראו בהצהרת בלפור ראשיתה של "הפלישה הציונית". ההצהרה פורשה על ידם כמתן לגיטימציה להקמת הישות הציונית בלב האזור הערבי. בעיניהם היוותה ההצהרה הוכחה ל"קשר בין הציונות לאימפריאליזם", שבריטניה הייתה נציגתו המובהקת ביותר. העובדה, שהתנועה הציונית הצליחה במקום שהתנועה הלאומית הערבית נכשלה, הייתה בעיניהם הוכחה מוצקה ל"מזימה ציונית אימפריאליסטית". למעשה, ההצהרה יצרה את היריבות הפוליטית בין היהודים לבין הערבים ולכן יש הרואים בהצהרה את ראשית הסכסוך היהודי ערבי.

* ניתן להתייחס גם לתגובת שלושת הכותבים לנשיא ארה"ב – תגובת יהודים משתלבים החוששים למעמדם בהתייחס למשפט בהצהרה העוסק "בזכויות ובמעמד המדיני מהם נהנים יהודים בכל ארץ אחרת."

שאלה 12 - התנועות הלאומיות והתנועה הציונית – גורמים לצמיחה ומנהיגות

סעיף א'

גורם אחד משותף לצמיחת התנועות הלאומיות באירופה ולצמיחת התנועה הלאומית היהודית הוא השפעת החילון.

השפעת תהליך החילון על החברה באירופה

התפתחות המדע הראתה כי יש ביכולת האדם החוקר להסביר כיצד מתנהל העולם מבלי להזדקק להסברים אלוהיים ודתיים, ובכך תרמה לירידה בכוחה של הכנסייה. השפעתה ומקומה של הכנסייה כמכוונת בלעדית של חיי הפרט והחברה נחלשו והחל תהליך חילון – התרחקות מחסות הדת - התהליך אינו בהכרח נטישת האמונה באל אלא בעיקר שבירת הבלעדיות של הדת ומוסדותיה בחיי הפרט והחברה. הרעיונות החדשים שלא הסכימו יותר עם אי השוויון הבסיסי בין בני האדם ועם "זכותו הטבעית והאלוהית" של המלך לשלוט ערערו את מעמד המלך כשליט אבסולוטי.

ירידת האמונה הדתית וערעור מסגרות השלטון המסורתיות (המלוכה והאצולה) הביאו לחיפוש אחר תחליף לדת ולשלטון. הלאומיות ליכדה מחדש את ההמון, הפעם לא סביב האל, אלא סביב מושג "האומה". האומה היא המקור החדש להזדהות, להגדרה עצמית, לתחושת שייכות למשהו שגדול מן האדם ומבטיח, כמו הדת "חיי נצח" (אני אולי אמות למען המולדת, אך האומה תחייה אחריי).

התרופפות המסגרת הדתית בהשפעת החילון והירידה בכוח בתי המלוכה שהיו גורם הזדהות מאחד, הוליד את ההמונים לחיפוש אחר תחליפים ואלה נמצאו בדמות הלאומיות. התנועות הלאומיות השתמשו בסמלים לאומיים ובמולדת כערכים תחליפיים לדת, הלאומיות תפסה את מקום הזהות הדתית וההזדהות עם המלך.

השפעת תהליך החילון על החברה היהודית

"תנועת השכלה יהודית", בדומה לתנועת ההשכלה הכללית, העמידה את האדם במרכז, עודדה חשיבה עצמאית, למידה של מדעים, ספרות ולימודים כלליים שאינם לימודי קודש. היהודים הוקסמו מן האפשרות

לצאת מ"החושך" של הדת אל "האור" של ההשכלה. ההשכלה גם הדגישה את קבלת האחריות של האדם על חייו ונתנה אישור לביקורת על הסדר הקיים. רעיונות אלה הובילו גם את היהודים להתרחקות מהדת ולחילון. לא מדובר היה בעזיבת המסורת היהודית אלא בשינוי אורח חיים וביקורת על החשיבה היהודית "הצרה" ועל הנקשות של קיום המצוות.

היהודים המשכילים שאפו להתערות בחברה הכללית, עפ"י השקפתו של משה מנדלסון: "היה אדם בצאתך ויהודי באוהליך". היהדות הייתה עבורם דת (ולא לאום). את צרפת, גרמניה וכו' ראו כמולדתם האמתית. הם ראו את תהליך החילון העובר על החברה באירופה והאמינו כי הוא יסיר את המחסומים הדתיים שעמדו בינם לבין שאר החברה ויאפשר להם להשתלב בה.

אבל החברה הכללית לא קיבלה אותם והם לא הצליחו להשתלב במקום בו חיו – הלאומיות המקומית ועליית גורמי שנאה מודרניים נגד היהודים, שהחליפו את השנאה הדתית "הישנה", ומנעו מהם להשתלב בחברה למרות החילון שעברה הסביבה ועברו היהודים. היהודים החילוניים נקלעו למשבר זהות וחיפשו פתרון עצמאי יהודי שלא יהיה מבוסס על המסגרת הדתית, אלא על מסגרת מודרנית של עצמאות והשתייכות והיא – המדינה הלאומית. הציונות – התנועה הלאומית היהודית – הייתה מסגרת בה האמינו כי יוכלו לממש את ערכי ההשכלה והליברליזם וגם את יהדותם, כלומר – את השחרור הלאומי שלהם.

* ניתן להציג גם את השפעת הצלחת התנועות הלאומיות.

גורם ייחודי לצמיחת התנועה הלאומית היהודית

האכזבה מן האמנציפציה

אמנציפציה – שוויון זכויות ליהודים על פי חוק.

במשך מאות שנים חיו היהודים באירופה בקהילות נבדלות ושמרו על אורח חיים דתי. הוטלו עליהם חוקים מגבילים (איסור על מגורים בערים באופן חופשי, על רכישת קרקעות, על מסחר חופשי או שירות בצבא ובמנהל הציבורי). בעקבות המהפכות והטעמת רעיונות ההשכלה קיבלו היהודים אמנציפציה – שוויון זכויות חוקי – ברוב מדינות מערב ומרכז אירופה. בתמורה, היהודים נדרשו לנאמנות למדינה, למילוי חובותיהם כאזרחים שווים ולניתוק מן הקהילות הנפרדות בהן חיו. בעקבות האמנציפציה עברו היהודים מספר תהליכים: עיור: האמנציפציה העניקה את הזכות לעבור ממקום למקום. אלפי יהודים עברו מן הכפרים והערים הקטנות לערים הגדולות.

עיסוק במקצועות חופשיים: רפואה, עיתונות, משפטים, מרצים באוניברסיטאות, מוסיקאים, שחקנים, סופרים. במקצועות הללו יכלו היהודים להוכיח את כישורם וחריצותם. יהודים רבים הלכו ללמוד בעיקר בשל השפעתה של תנועת ההשכלה היהודית, אשר תבעה שינוי בחינוך ושינוי ביחס היהודים למקצועות יצרניים (אם היהודים יהיו יותר יצרניים-יוכלו להשתלב טוב יותר).

חילון וירידת מעמדה של הקהילה היהודית: היהודים, שעברו לערים הגדולות החלו להתנתק מן הקהילה היהודית ולהתרחק מן הדת. רבים מן היהודים ביקשו להיטמע בחברה האירופית והחלו להעניק לילדיהם חינוך כללי, החליפו את היידיש בשפת המדינה, שינו את לבושם ואימצו אורח חיים מודרני-מערבי. האמנציפציה הצליחה מבחינה חוקתית ונכשלה מבחינה חברתית:

שילוב היהודים עודד את הקנאה בהם ואת התגברות האנטישמיות המודרנית.

אמנציפציה הובילה להשתלבות יהודים בחברה בכל התחומים ולשינוי מצבם הכלכלי, הם תפסו עמדות מפתח בכלכלה במדע ועוד. אולם התוצאה הייתה התעוררות מחודשת של שנאה.

דחייתם של היהודים ע"י החברה האירופאית הייתה תוצאה של השתלבותם בעקבות אמנציפציה. ככל שהם השתלבו והתבססו בכלכלה, בפוליטיקה ובתפקידי מפתח, כך גברה יותר השנאה כלפיהם והם נחשבו למנצלים של החברה האירופאית.

מצב זה עורר אכזבה מרה בקרב יהודים אשר ציפו כי האמנציפציה תפתח בפניהם אפשרות אמיתית להיות שווים בחברה. אכזבה זו יצרה בקרב חלק מן היהודים רגשות לאומיים יהודיים. הם סברו כי אם החברה אינה מאפשרת להם אזרחות אמיתית ומלאה במדינה בה הם חיים, אז ליהודים נחוץ פתרון לאומי משלהם בו יוכלו לממש את זכויותיהם האזרחיות במלואן.

סעיף ב'

מאפייני מנהיגי התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19

- מנהיגי התנועות הלאומיות היו **בורגנים ומשכילים** – הגיעו משכבות הביניים - לא מהאיכרים ופשוטי העם העסוקים בהשרדות ולא מהאצולה שיש לה מה להפסיד מהשינוי. הבורגנים לא נהנו מזכויות היתר של השיטה הקיימת ולכן נאלצו להיאבק על מקומם. באמצעות רעיונות ההשכלה הם דחפו את רעיון הצדק החברתי, ראו יתרון באיחוד יחידות כלכליות ושיפור מעמדם החברתי.
- ניצול המודרניזציה - באמצעות ניצול המהפכה התעשייתית הם הפיצו את הרעיונות המהפכניים וגייסו את ההמונים לצדם.
- מקור הסמכות של המנהיגים היו הכריזמה, הפשטות, הסמכות הטבעית שצפה מאישיותם ללא קשר למוצאם ומעמדם. לכך הצטרפה יכולתם למצות את המודרניזציה לטובתם. שניים מאפייני מנהיגי התנועות הבאים לידי ביטוי בדמותו ודרך פעולתו של הרצל
- **בורגני ומשכיל** –
 - הרצל נולד למשפחה יהודית מתבוללת שהייתה רחוקה מהדת והתרבות היהודית, ולמד להעריך את התרבות הגרמנית והאירופית.
 - למד משפטים בווינה ועבד בפועל ככתב העיתון הווינאי "הנויה פרייה פרסה" בפאריס. במהלך תקופה זו סיקר את משפט דרייפוס. הוא נכח בטקס הפומבי לשלילת דרגותיו וגירושו של דרייפוס מהצבא ב-1895 כאשר ההמונים זעקו "מוות ליהודים". הרצל זועזע מקריאה זו בה האשימו את כל העם היהודי. הוא הבין שדרייפוס קורבן לאנטישמיות המודרנית שקיימת בצרפת, שהייתה מהדמוקרטיה המתקדמות ביותר. הפרשה הייתה בעיניו סמל לכישלון ההתבוללות, וכישלון האמנציפציה.
 - במקביל עקב הרצל אחר ייסוד המפלגה האנטישמית באוסטריה, עד לבחירתו של ראש עיר אנטישמי לעירו, ווינה (קארל לואגר).
 - הרצל העמיק וקרא את הספרים האנטישמיים שפורסמו באותה תקופה והתרשם בעיקר מספרו של דירינג הפילוסוף והכלכלן הגרמני "השאלה היהודית כשאלה גזעית, אתנית ותרבותית", בו הציע להגביל את השתלבות היהודים במשרות הממשלתיות ולאסור עליהם להינשא נישואי תערובת. הרצל ראה בו סכנה ממשית ליהודים.
- **מקור סמכות טבעי** – הרצל צמח מתוך העם, לא נשא תפקיד רשמי ולא היה ממשפחה אצילה או מועדפת. את הכריזמה שלו ניתן לראות ביכולתו להניע את הקמת התנועה הציונית, ביוזמת הקונגרס הציוני הראשון, בהשגת ראיונות ופגישות עם מנהיגי העולם של אותם ימים.

שאלה 13 - התנועות הלאומיות – גורמים מסייעים וגורמים מעכבים

סעיף א'

התנועה הלאומית האיטלקית

מטרת המאבק - סילוק השלטונות הזרים מאיטליה ואיחוד הממלכות, תחת שלטון איטלקי עצמאי. איטליה הייתה מחולקת למספר רב של ממלכות עם מגוון שלטונות שונים נגדם נדרשו הכוחות הלאומיים להיאבק. איטליה סבלה מפילוג רב בין הצפון לדרום, שלא חשו חלק מחברה לאומית אחת, אותם נדרש היה לאחד. מעצמה שסייעה למאבק לשחרור איטליה היא צרפת. קאבור, ראש ממשלת פיימונט-סרדיניה הצליח לגייס את נפוליאון ה-3, קיסר צרפת, להילחם לצדו נגד האוסטרים ששלטו בצפון איטליה. נפוליאון, ממניעיו שלו סייע לאיטלקים. יחד הם ניצחו את האוסטרים ושיחררו את ממלכות צפון איטליה.

* ניתן להציג את האימפריה האוסטרית כגורם מעכב.

התנועה הלאומית היוונית

מטרת המאבק – שחרור יוון מהכיבוש של האימפריה העות'מאנית, והקמת מדינה מודרנית על בסיס ערכי ההשכלה.

מעצמה שסייעה ליוונים במאבקם לשחרור לאומי – בריטניה וצרפת. בשלב המאבק המדיני-צבאי, שלחו המעצמות את הציים העוצמתיים שלהן לסייע לצי היווני נגד העות'מאנים אותם ניצחו במסגרת קרב נבארינו.

* ניתן להציג את האימפריה העות'מאנית כגורם מעכב.

סעיף ב'

מטרת המאבק של התנועה הציונית הוגדרה בתכנית באזל - הציונות שואפת להקים לעם ישראל בית מולדת בארץ ישראל מובטח לפי משפט הכלל. להשגת המטרה הוגדרו ארבעה אמצעים:

- א. פיתוח תכליתי של ארץ ישראל על ידי יישובה ביהודים עובדי אדמה, בעלי מלאכה ועוסקים במשלח יד.
 - ב. ארגון היהדות כולה וליכודה על ידי מפעלים יעילים, מקומיים וכלליים, בהתאם לחוקי כל ארץ וארץ.
 - ג. הגברת הרגש הלאומי - היהודי וההכרה הלאומית היהודית.
 - ד. פעולות הכנה כדי להשיג את הסכמות הממשלות, שיש צורך בהן למען הגיע אל מטרת הציונות.
- מעצמה אחת שערכה את המאבק הלאומי הציוני הייתה האימפריה העות'מאנית ביחסה לעולים הרבים שהגיעו לארץ בעלייה ראשונה ושנייה - הדבר בא לידי ביטוי כבר בסירובו של הסולטאן לאשר להרצל התיישבות מאורגנת בא"י. השלטון העות'מאני, ראה בעולים גורם מסוכן לאימפריה. הם נחשבו לנציגים של תנועה לאומית השואפת להקים מדינה ליהודים בא"י ומכאן לפגוע בריבונות העות'מאנית. לכן השלטונות אסרו על עלייה, רכישת קרקעות ובניית בתים.
- * ניתן להציג את הבריטים כמעצמה שסייעה באופן חלקי לתנועה הציונית באמצעות הצעת אוגנדה (חלקי מאחר ומטרת התנועה היא א"י).

פרק שלישי

המאבק על הקמת מדינת ישראל

הנבחרים נדרשו לענות על אחת מהשאלות 14-16

שאלה 14 - מקור – מלחמת העצמאות

סעיף א'

שני מאפיינים של מלחמת העצמאות הבאים לידי ביטוי בקטע הם מלחמה קיומית והיעדר הבחנה בין חזית לעורף.

מלחמה קיומית - עבור הישוב היהודי ולאחר מכן עבור המדינה הצעירה, היוותה המלחמה מלחמת "להיות או לחדול". לאור ההתנגדות החריפה של ערביי הארץ והמדינות השכנות לקיומה של המדינה והישות הציונית ככלל, היה ברור ליישוב כי הפסד במלחמה יבטל את כל המפעל הציוני ולא יהיה ניתן להמשיך ולקיים באזור ישות לאומית-יהודית עצמאית. לכן הייתה המוטיבציה היהודית ללחימה בשיאה.

"[...] עמדתם לא רתיעה, בכבוד ובעקשנות [...] בעמדתכם האיתנה אפשרתם [...] הראיתם לעולם איך נלחם עם עתיק, עם קשה עורף, על ביתו ונחלתו."

היעדר הבחנה בין חזית ועורף - האוכלוסייה היהודית והערבית חיו בקרבה פיסית בסביבה הכפרית ובשכונות מעורבות בערים, לכן גם לחברה האזרחית וליכולת עמידתה היה משקל מכריע. הקרבות התחוללו בשכונות עצמן ומבית לבית כך שהאוכלוסייה האזרחית לא יכלה להימנע מהשתתפות פעילה בלחימה וכך גם במחיר שנדרשה לשלם. על ירושלים למשל הושם מצור כחלק מאמצעי הלחימה של הערבים והדבר פגע מאוד באזרחי העיר.

"[...] שעה שאתם יכולים לצאת לחוצות העיר ללא הידיעה הברורה כי מאחורי החומה אורב לכם צלף ערבי וכי בכל רגע צפויים אתם וקרוביכם לסכנת פגיעה [...]"

"[...] כחיילים כתושבים [...]"

"בעמידתכם האיתנה אפשרתם לכוחות הלוחמים למלא את חובתם..."

סעיף ב'

מניעי מדינות לפלוש למדינת ישראל במאי 1948

1. חיסול קיומה של ישראל כמדינה - מתוך התנגדות עקרונית לתכנית החלוקה.
2. התגייסות לעזרת ערביי הארץ וחשש שיואשמו בהפקרתם.
3. שאיפות התרחבות טריטוריאלית ושיקולים פוליטיים פנים-ערביים - רצון של חלק מהמדינות לתפוס שטחים בא"י ולהשתלט עליהם, בצד מאבק פנימי בין מדינות ערב על ההובלה וההנהגה של העולם הערבי:

- א. **עבדאללה מלך ירדן** שאף ליצור ממלכה גדולה משני עברי הירדן, אשר יהיה לה מוצא לים התיכון ו שליטה על ירושלים. בשל כך, התנגד ליצירתה של מדינה פלשתינית ושאף להכניסם תחת שלטונו. לעזרתו נרתם בית המלוכה העיראקי.
- ב. **סוריה** חששה מכוונתו של עבדאללה להקים מדינה גדולה הצטרפה כדי לבלום אותו. הדרך לעשות זאת לדעתה, הייתה באמצעות הקמת מדינה פלשתינאית בתחומי א"י. זו הסיבה העיקרית לכך שהסורים עמדו לצד ערביי א"י. בנוסף, סוריה שאפה לספח שטחים בצפון הארץ שיאפשרו לה שליטה על הכנרת.

- ג. פארוק מלך מצרים (שלא היו לו כוונות להתערב במאבק), התערור בשל החשש מהתחזקותו של עבדאללה מלך ירדן, תהליך שהיה עלול לערער את מעמדו כמנהיג העולם הערבי. היעד של המצרים היה לכבוש את הרי יהודה ושומרון, ולהקים שם מדינה פלשתינית בחסות מצרית, שתסייע לבלום את השאיפות הירדניות. כמו כן, שאפו המצרים להשתלט על הנגב ועל כל אזור החוף עד לת"א, דבר שהיה מקנה להם שליטה מלאה באגן המזרחי של הים התיכון.
- ד. **לבנון** הייתה מדינה קטנה וחלשה יותר, ולא הייתה מעוניינת לקחת חלק בקרבות. אך מנהיגיה החליטו לנצל את ההזדמנות כדי להרחיב את תחומי שלטונם לגליל המערבי והעליון.

נקודת חוזק של צבאות ערב בזמן הפלישה למדינת ישראל

לצבאות ערב היה יתרון באיכות ובכמות כלי הנשק, הציוד שעמד לרשותם היה עדיף בהרבה על זה שהיה בצד היהודי בכלי רכב משוריינים, ארטילריה ומטוסים (מטוסי קרב 0 מול 14, תותחי שדה 5 מול 140, טנקים 1 מול 40).

* ניתן להציג גם את העובדה שהחיילים רעננים.

נקודת חולשה של צבאות ערב בזמן הפלישה למדינת ישראל

צבאות ערב לא הצליחו ליצור פיקוד משותף במהלך המלחמה. לאור אינטרסים מנוגדים ותחרות בין הצבאות סוכם כי כל צבא ילחם בגזרתו, ללא שיתוף פעולה אמתי ביניהם. כך נוצר מצב בו נלחמה ישראל מול כל צבא "בנפרד".

* ניתן להציג גם את הקשיים הלוגיסטיים, הקצאת הכוחות הקטנה מדי אל מול משימת הכיבוש, מוטיבציה חלקית, הצורך לפתור את בעיית האוכלוסייה המקומית.

שאלה 15 - מאבק היישוב בשלטון הבריטי והעברת שאלת ארץ ישראל לאו"ם **סעיף א'**

מטרות היישוב היהודי בתחום ההתיישבות בארץ ישראל בין השנים 1945-1947

1. קביעת עובדות בשטח: הרחבת מעגל ההתיישבות וע"י כך קביעת הגבולות העתידיים של הארץ.
2. הוכחת בעלות על הארץ, ובכך הוכחת רצינות היישוב להקים מדינה בעתיד הקרוב.
3. שיקולים ביטחוניים: יצירת גושי התיישבות על מנת למנוע בידוד וניתוק של יישובים מרוחקים.
4. המשך פיתוח כלכלי של הארץ.

פעולה אחת של היישוב היהודי בתחום ההתיישבות

מבצע "11 הנקודות בנגב"

- במטרה לכלול את הנגב במסגרת המדינה היהודית העתידה לקום, הוחלט להעמיד את מפעל ההתיישבות בנגב בראש סדר העדיפויות. הנהגת היישוב החליטה להקים מספר נקודות התיישבות בנגב. בלילה שבין ה-5-6 באוקטובר 1946 (מוצאי יום כיפור), הוקמו בנגב 11 יישובים במתכונת "חומה ומגדל". כל יישוב מנה כ-30 איש, הוקמו בו צריפים מוקפים גדר והועמדו בו חביות מים.
- הבריטים לא הגיבו להתיישבות זו.
- היתרונות שבהקמת 11 היישובים היו:
- המבצע היה הגדול מסוגו בתולדות ההתיישבות והיה סימן לעוצמתו הגדלה.
 - המבצע שינה את פני ההתיישבות היהודית בנגב, שכן מספר היישובים בו הוכפל.
- * ניתן להציג גם את פרשת בירייה.

סעיף ב'

ההשפעה של ההעפלה על החלטת בריטניה להעביר את שאלת ארץ ישראל לאו"ם

להפעלה הייתה השפעה כפולה על הבריטים –

פגיעה קשה בתדמיתם וקבלת דעת קהל שלילית לאור טיפולם הנוקשה באלפי העקורים שנתרו באירופה לאחר המלחמה וניסו לעלות לארץ. עם תום מלחמת העולם השנייה לא שינו הבריטים את יחסם בנושא מכסות העלייה לארץ והותירו את הנחיות הספר הלבן השלישי בעינין. במקביל תגובתם לאוניות המעפילים שניסו להגיע לארץ הייתה קשה – הן נתפסו והמעפילים שעליהן נשלחו למחנות בעתלית או קפריסין ולא הורשו להגיע לארץ. פעולות אלה פגעו בתדמית הבריטית וגרמו ללחץ גדול בעיקר מארה"ב לעשות שינוי. השפעה נוספת הייתה **הצורך להשקיע תשתיות ותקציבים רבים** ברדיפה אחרי העולים במסגרת ההעפלה. בריטניה הייתה במשבר כלכלי לאחר מלחמת העולם השנייה ונדרשה לשקם את עצמה. הצורך בהחזקת הצי הבריטי עם חיילים רבים על מנת לעצור את מפעל ההעפלה החליש את הבריטים ופגע בהם והיווה שיקול נוסף בהעברת השאלה לאו"ם.

שני גורמים נוספים שהשפיעו על ההחלטה הבריטית

א. ערכה האסטרטגי של א"י פחת מבחינת האינטרס הבריטי על רקע העובדה שהודו התקרבה לעצמאות.

ב. הבריטים מעוניינים להימנע מפגיעה ביחסיהם עם העולם הערבי – לאורך כל שנות המנדט סברו הבריטים כי התמיכה שלהם ביישוב היהודי בארץ פוגעת ביחסיהם עם העולם הערבי, עולם רב עוצמה ומשאבים בו הם מעוניינים. לכן הספרים הלבנים שיקפו תהליך רציף של התרחקות מהצהרת בלפור והבטחותיה.

* ניתן להציג גם את פעילות המחותרות בהיבט הצבאי.

שאלה 16 - היווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים, תום מלחמת העצמאות

סעיף א'

שני גורמים להיווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים – גורם אחד הקשור לחברה הפלסטינית - **המצב הכלכלי בארץ**: חרם כלכלי שהטילה החברה הפלסטינית על הישוב היהודי עם פרוץ העימות, גרם לקריסת המשק הכלכלי הפלסטיני שהיה חלש יותר. היה מחסור במצרכים, מחירים הופקעו, היה פיגור בקבלת משכורות. עם כיבוש ערי הנמל חיפה ויפו ע"י הכוחות היהודיים, התמוטט גם מנגנון היבוא הערבי. נוצר מחסור בדלק, באספקת חשמל, במים נקיים (מה שגרם לפרוץ מגפות). כל עובדי המנדט פוטרו והבנקים שותקו. רבים בחרו לעזוב את הארץ לאור המצב הכלכלי המתדרדר.

גורם נוסף להיווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים

בעקבות פלישת צבאות ערב לארץ, השתנה אופי הלחימה ללחימה בין צבאות סדירים. גל פליטים גדול נוצר בעקבות קרבות "עשרת הימים". כתוצאה מקרבות אלו גורשו וברחו הערבים מלוד ורמלה ומהישובים באזורים הסמוכים. רבבות עזבו את בתיהם כתוצאה מלחץ של כוחות צה"ל ומחשש לנקמת היהודים. בשלב זה של המלחמה, הוסרו המעצורים שמתנו את יחס הכוחות אל הפלסטינים בשלבים המוקדמים יותר של המלחמה. עתה נתפסו כ"גיס חמישי" המשתף פעולה ומסייע לכוחות הפלישה ודבר זה הכשיר גם מעשי גירוש. פינוי הכפרים נראה ללוחמים צעד הכרחי צבאית ומוצדק מוסרית לאור החשש שהתושבים יסייעו לכוחות האויב.

* ניתן להציג גם את חסימת השיבה כמדיניות של מדינת ישראל.

סעיף ב'

הסברת המושגים הסכם שביתת נשק והסכם שלום -

☐ **הסכם שביתת נשק:** הפסקה מוחלטת של הלחימה, סיום המלחמה בעקבות הסכמת הצדדים. בדרך כלל מדובר על הסכמה צבאית ולא מדינית

☐ **הסכם שלום:** יחסים דיפלומטיים והסכמה ליישב כל מחלוקת בהתדיינות ומשא ומתן ולא באמצעות הפעלת כוח וכפייה. מתבטא בד"כ גם בשת"פ במגוון תחומים (כלכלה, תרבות, ספורט, תיירות ועוד). הבדל אחד בין המושגים – אמנם הסכם שביתת נשק הוא פעולה של סיום מלחמה, אך זהו סיום ברמה הצבאית בלבד. הוא אינו כולל פיתוח יחסים דיפלומטיים וקבלה משותפת של הצדדים הלוחמים זה את זה ובעיקר לא כולל הסכמה לגבי אופן פתרון מחלוקות בהמשך.

החשיבות שהייתה להסכמי שביתת הנשק שנחתמו בתום מלחמת העצמאות עבור מדינת ישראל הייתה בעיקר סגירת שלב המלחמה ויצירת האפשרות להתרכז בהקמת המדינה הצעירה.

עם תום הקרבות היה המצב הצבאי של המדינה טוב מאוד – שטחה עמד על כ-77% משטח המנדט (מול 55% שהובטחו לה בהחלטת האו"ם), חצייה המערבי של ירושלים היה ביד המדינה והוכרז כבירתה. השטח היה רצוף והכיל את כל הישובים היהודיים. ישראל שאפה לשמור על המצב והסכמי שביתת הנשק, בהם סומנו הגבולות אליהם הגיעה, אפשרו ייצוב גבולות המדינה כפי ששאפה.

למדינה היה צורך דחוף לסיים את שלב הקרבות על מנת להתפנות להקמת המדינה – בניית המשק הכלכלי, קליטת גלי העלייה הגדולים. ההסכמים אפשרו זאת.

חיילי צה"ל היו מותשים ממשך המלחמות – הפנימית והסדירה. ההסכמים אפשרו חזרת החיילים הביתה, למנוחה והצטרפות לבניית המדינה.

פרק רביעי**סוגיות נבחרות בתולדות מדינת ישראל**

הנבחרים נדרשו לענות על אחת מהשאלות 20-17

שאלה 17- מקור – העלייה בשנות החמישים והשישים של המאה ה-20**סעיף א'**המאפיינים של שניים מדפוסי העלייהעליית הצלה

1. נבעה משיקולים ביטחוניים- מדיניים: ההבנה כי המצב המדיני המשתנה במדינות השונות עלול להוביל לפגיעה בביטחונם האישי של היהודים.
2. התבצעה במהירות: לפי ההערכה, בתוך זמן קצר יורע מצבם של היהודים ועל מדינת ישראל להיערך מיידית להעלאתם. צורכי העולים גברו על יכולת הקליטה של המדינה הצעירה.
3. מדובר בעלייה גלויה תוך שיתוף פעולה עם השלטון המקומי.

דוגמא:

העלייה מעיראק "מבצע עזרא ונחמיה" 1950: לאחר הקמת המדינה, היו יהודי עיראק בסכנה קיומית. רכוש יהודי הוחרם ונאסרה יציאת יהודים מעיראק. מדינת ישראל ניהלה מגעים עם השלטונות העיראקיים לקבלת היתר להעלאת יהודי עיראק ארצה. רק ב-1950 הסכימה ממשלת עיראק להתיר את יציאת היהודים בפרק זמן מוגבל, בתנאי שיוותרו על נתינותם העיראקית ועל רכושם. במשך שנה וחצי עלו לישראל כ-120,000 יהודי עיראק במבצע "עזרא ונחמיה".

עלייה מבוקרת - הדרגתית וסלקטיבית

העלייה המבוקרת היא עלייה של יהודים שלא הייתה סכנה מיידית לביטחונם. כיוון שממדי העלייה יכולים להיות המוניים, ומערכות הקליטה עלולות לקרוס, השאיפה הייתה לנהל תהליך עלייה מבוקר. מטרת העלייה המבוקרת היא להעמיד את צורכי המדינה הנבנית על פני הלחצים מהתפוצות. מדיניות הבקרה הייתה מנוגדת למדיניות "השערים הפתוחים" שהונהגה בישראל עד אז, והיא נחשבת לבעייתית גם מבחינה מוסרית. המדינות שמהן התבצע תהליך העלייה המבוקרת הן: תוניסיה, איראן ותורכיה. במדינות אלו לא נשקפה סכנה קיומית ליהודים. * ניתן להציג גם את דפוס העלייה החשאית.

סעיף ב'שניים משיקולי קליטת העלייה הבאים לידי ביטוי בכרזות**1. תפיסת כור ההיתוך**

"כור ההיתוך" הינו השם שניתן לתפיסה שהנהיגו מנהיגי המדינה בנוגע לקליטת העולים בשנים אלו. בבסיס התפיסה עמדה המטרה לשלב באופן מוחלט את המהגרים החדשים בחברה הישראלית גם במחיר מחיקת זהותם התרבותית הקודמת. על פי תפיסת כור ההיתוך, יש לבנות בארץ תרבות ישראלית חדשה ולכן על העולים לוותר על תרבותם ואורח חייהם הקודמים. בן גוריון שאף ליצור אפיון של דמות "הישראלי", ולאפיין אנשים לא כ"עיראקים", "פולנים" וכיו"

אלא כ"ישראלים". לבן-גוריון היה חשש גדול, כי חברה שתיבנה מקבוצות מרובות ומגוונות כל-כך, לא תצליח להישאר מאוחדת.
דמות "הישראלי" ע"פ התפיסה הוא "הצבר": חזק, מגן על מולדתו, חי מעבודת כפיים (עבודה פיזית), בעל תרבות מערבית (אירופאית) ומעמיד את צרכי החברה מעל צרכיו האישיים.
הנחות היסוד של תפיסת כור ההיתוך:

- השאיפה לאחידות תרבותית של אזרחי המדינה – כמו בשאר המדינות המודרניות.
- קיים מדרג תרבותי: התרבות של "היהודי החדש" שנוצרה בארץ בימי העלייה השנייה, טובה יותר מהתרבויות האחרות מהן הגיעו העולים החדשים.
- שלילת הגולה: הנחת היסוד לפיה היהודי בגלות היה "חולה" ובא"י עליו להבריא ממחלתו – כלומר להיות חזק, לדעת להגן על עצמו, לעבוד בעבודות פיזיות (ולא במקצועות שקשורים לכסף כמו בגולה). ציטוט שמלמד על הנחה זו: "יש להוציא את היהודים מהגלות ולהוציא את הגלות מהיהודים".
- המדינה ראתה עצמה כבעלת זכות לדרוש מכל העולים, מכל הגלויות, לזנוח את תרבותם הקודמת ולאמץ את התרבות העברית החדשה.

ניתן לראות את מדיניות כור ההיתוך מתבטאת בכרזה 1 – הקריאה ל"לשון אחת - לעם אחד" נובעת מהרצון שכולם ידברו רק עברית כמה שיותר מהר. החדרת המוטיבציה באמצעות הפנייה שהפעולה נעשית "למעןך ולמען ילדך" מרמזת להבנת המדינה כי מדובר על אינטרס משותף בו ישמחו העולים לקחת חלק. השפה תיצור אחידות תרבותית.

2. מחסור גדול במשאבים במדינה הצעירה

למדינת ישראל הצעירה עוד לא היה בסיס כלכלי ותקציבים מספיקים כדי לפתור שתי בעיות מרכזיות של העולים: את בעיית הדיור ואת בעיית התעסוקה. בניית מגורים ויצירת מקומות תעסוקה דורשים תשתית כלכלית שעוד לא הייתה קיימת בשנותיה הראשונות של המדינה, ולכן היה צורך למצוא פתרונות מהירים שלא תמיד היטיבו עם העולים. לאור הגידול המהיר באוכלוסייתה, לא הצליחה המדינה לספק מזון לכל העולים וגם בתחום זה נאלצה למצוא פתרונות דוחק עד לייצוב המשק והכלכלה.

במקביל היו למדינה צרכים שלא עלו בקנה אחד עם מאפייני העולים כמו הצורך להגן על הגבולות או הצורך לבסס משק חקלאי ותעשייה. מרבית העולים לא היו בעלי מאפייני תעסוקה מתאימים ולא רצו להתגורר בפריפריה אך המדינה בחרה לחייב אותם לעשות התאמות לצרכיה.

ניתן לראות את הפניית העולים להתיישבות החקלאית בכרזה 2 - קריאה לעבור "מן העיר אל הכפר" המשקפת את הצורך של המדינה, ללא קשר לרצונם של העולים או כישוריהם.

שאלה 18- הדה – קולוניזציה, גורל היהודים בארצות האסלאם סעיף א'

— תהליך הדה-קולוניזציה —

תהליך שלילת הקולוניאליזם. תהליך שהביא בהדרגה לסיום שליטת המעצמות על המושבות מעבר לים, והקמת מדינות עצמאיות בארצות אלה.

התהליך התרחש בכל אזור בו היה קיים שלטון קולוניאליסטי. (ובעיקר בשני אזורים – המזרח התיכון וצפון אפריקה).

ראשית תופעת הדה-קולוניאליזם היא בין שתי מלחמות העולם, אך השיא התרחש לאחר מלחמת העולם השנייה - בשנות ה-50 וה-60 של המאה העשרים. (תהליך הדה-קולוניזציה במזרח התיכון קדם לתהליך בצפון אפריקה).

— **גורם פוליטי שהביא לתהליך הדה-קולוניזציה - שינוי יחסי הכוחות בעולם והשפעת 'המלחמה**

הקרה': לאחר מלחמת העולם השנייה, החל עידן חדש בו מעצמות אירופה איבדו את כוחן, ואת מקומן תפסו שתי המעצמות – ארה"ב וברית המועצות.

שתי המעצמות החלו להיאבק ביניהן על אזורי השפעה בעולם. לכל אחת מהן היה אינטרס לתמוך במתן עצמאות לארצות השונות, בתקווה שהמדינות החדשות תצטרפנה למחנה שלהן, וכן כדי לבלום את סכנת התפשטותה השפעתה של המעצמה האחרת.
* ניתן להציג גם את השלכות מלחמות העולם, מאבק התנועות הלאומיות, הקמת הליגה הערבית.

— **גורם כלכלי שהביא לתהליך הדה-קולוניזציה - משבר כלכלי לאחר מלחמת העולם**

השנייה: הנזקים הכלכליים והעלות הגבוהה של הלחימה, אילצו את מדינות אירופה להשקיע את הון בשיקום פנימי. הן כבר לא יכלו להרשות לעצמן להמשיך ולשאת בהוצאות הגבוהות הכרוכות בפיתוח התשתיות בקולוניות, ובהחזקת כוחות צבא ומנהל בארצות אלה.

* ניתן להציג גם את הירידה ברווחיות המושבות.

סעיף ב'

לדעתי הגורם העיקרי שהשפיע על יציאת היהודים מעיראק היה מלחמת העצמאות והקמת מדינת ישראל. לאחר פרוץ מלחמת העצמאות והקמת מדינת ישראל (1948), התעורר גל של פגיעות ביהודים, בבגדד ובמקומות נוספים בעיראק. על רקע השתתפות כוחות צבא עיראקי במלחמה בישראל החל השלטון להחמיר את יחסו ליהודים. המקרה החמור ביותר היה כאשר סוחר יהודי עשיר בשם שפיק עדס, הואשם ברכישת נשק עבור הציונים בא"י. הוא נידון למוות והוצא להורג בפני המון גדול שבא לחזות בתלייתו.

כישלונות הצבא העיראקי במלחמת העצמאות גרמו לכך שעוד ועוד יהודים הועמדו למשפט ונאסרו לתקופות מאסר שונות.

בשנת 1950 החליטה ממשלת ישראל, שחיי יהודי עיראק בסכנה קיומית ויש להעלותם באופן מידי לארץ ישראל. ממשלת עיראק הסכימה לעלייה המאורגנת בתנאי שהיהודים יותרו על כל רכושם. במבצע "עזרא ונחמיה" עלו לארץ כ- 120,000 יהודים (בעיראק נשארו כ- 6,000 יהודים בלבד).

שאלה 20 - מלחמת יום הכיפורים

סעיף א'

— **המטרות שהניעו את מצרים וסוריה לתקוף את ישראל באוקטובר 1973**

א. **רצון לשקם את כבוד הצבאות והעם שנפגע קשות במלחמת ששת הימים.** המצרים הרגישו שישראל מזלזלת ביכולות הצבאיות המצריות, בעיקר בעקבות ההפתעה שהשיגה והניצחון במלחמת ששת הימים.

ב. **הרצון להחזיר למצרים וסוריה את השטחים שהפסידו במלחמות שונות (מלחמת העצמאות, ששת הימים).** משלא הושגה התקדמות בהחזרת השטחים באופן מדיני, ביקש סאדאת לשבור את הקיבעון המדיני ע"י מלחמה. סאדאת ראה כנראה בפתיחת המלחמה מהלך שיגרום לפתיחתו של משא ומתן מדיני שיביא לנסיגת ישראל מסיני.

— השפעת המלחמה על מצרים

מלחמת יום הכיפורים ("מלחמת אוקטובר" בפי המצרים), החזירה לעם המצרי את גאוותן הלאומית. מצרים ראתה ב"מלחמת אוקטובר" ניצחון צבאי וחגגה מאז בכל שנה במצעד צבאי. הנשיא סאדאת זכה למעמד של מנהיג חזק ומצליח, שהצליח לשבור את מיתוס העליונות הצבאית של ישראל.

מצרים הגיעה להישגים ב"הסכמי הפרדה" (הסכמי סוף המלחמה) בין הצדדים: ישראל נסוגה 30 קילומטר מתעלת סואץ, ניתנה שליטה מלאה למצרים על התעלה ופתיחתה למעבר כלי שיט. הסכמים אלה, יחד עם הגאווה המצרית על תוצאות המלחמה, הכשירו את דעת הקהל המצרית לפתיחת שיחות שלום עם ישראל. מטרת שיחות השלום הייתה להחזיר את סיני לשליטה מצרית, לאחר שהתבהר כי הסיכוי להחזירה במלחמה אינו גבוה. תהליכים אלו הובילו לביקורו ההיסטורי של סאדאת בירושלים ב-1977 ולחתימת הסכם השלום בין ישראל למצרים ב-1979. המלחמה הביאה להתקרבות של המצרים לארה"ב, ולנטישה הדרגתית של הסובייטים כמעצמה התומכת במצרים.

* ניתן להציג גם את ההשפעה על סוריה.

סעיף ב'

השינוי שחל באווירה (הלך רוח) ששלטה בחברה הישראלית, בזמן מלחמת יום הכיפורים היה מעבר משאננות ואופרטיבית ניצחון ששלטו בציבור הישראלי מתום מלחמת ששת הימים, לתחושת כישלון ומחדל עם פרוץ המלחמה ב-1973.

החברה הישראלית עד כה אופיינה בתחושת סולידריות גבוהה וגם אם נפרצו בה סדקים הם טושטשו ע"י תחושת אמון גדולה בהנהגה ובדרכה. המלחמה היוותה שבר שאפשר לתחושות חוסר אמון במערכת הביטחון ובמנהיגות לפרוץ ולאחריה הממשלה והצבא היו נתונים לביקורת ציבורית יסודית. כמו כן, התערער האמון בשורה של אישי ציבור בצבא ובדרג הפוליטי (בראשם ראש הממשלה גולדה ושר הביטחון משה דיין). הסיבות לשינוי הן בעצם הסיבות מדוע הופתעה ישראל עם פרוץ מלחמת יום הכיפורים, ובעיקר הסיבות האלה:

1. **תחושת עליונות צבאית:** הניצחון המוחץ בששת הימים הביא לתחושת שאננות של ישראל. ישראל חשה בעמדת כוח צבאית ברורה מול מדינות ערב. לתחושה זו התלוותה הרגשת זלזול ביכולת הצבאית של צבאות ערב והערכה כי לא יוכלו לשקם את כוחם הצבאי במשך זמן רב.

2. **ביטחון ביכולות הישראליות:**

א. **ביטחון ביכולת ההתרעה:** היות ולישראל אין עומק אסטרטגי (שטחים שהיא יכולה להילחם בהם מבלי לסכן את מרכזי האוכלוסייה שלה), בנתה ישראל מערך מודיעין משוכלל שהיה אמור לאפשר התרעה מספקת (מספר ימים) למטרת גיוס מילואים. הסתבר כי מערך המודיעין אומנם היה משוכלל והזרים ידיעות על הכנות מצרים וסוריה למלחמה, אך הידיעות לא תורגמו כראוי

להתרעה על פרוץ מלחמה. המודיעין נכשל בכך שלא סיפק בזמן התרעה על המלחמה המתקרבת.

ב. **ביטחון ביכולת חיל האוויר להכריע**: לאור הצלחתו המרשימה של חיל האוויר במלחמת ששת הימים, המשיכה ישראל לבנות חיל אוויר חזק, והאמינה כי עליונותה האווירית תכריע את המלחמה הבאה. עם פרוץ המלחמה באופן מפתיע נפגעו כוחות חיל האוויר ולא הצליחו לספק את העליונות האווירית לה ציפו המנהיגים.

ג. **ביטחון בקו בר-לב**: לאורך תעלת סואץ הוקם קו ביצורים חזק. ההנחה הרווחת הייתה כי קו הביצורים, בשילוב יחידות השריון, יעמדו בהתקפה מצרית. הנחה התבררה כלא נכונה, כיוון שמיד עם תחילת המלחמה נפרץ קו בר-לב, ותוך מספר ימים הוא נכבש ע"י המצרים (למעט מעוז אחד)

* ניתן להציג גם את הקונספציה המודיעינית השגויה.